

Politi og privatliv i 1700-tallets Altona

Johann Peter Willebrand om politimesterens
pligter og opgaver

Af postdoc, ph.d. Jesper Jakobsen

Hvilke konsekvenser fik etableringen af et professionelt politimesterembede i Altona for grænserne mellem offentlig myndighed og privatliv? Dette overordnede spørgsmål danner udgangspunkt for et af de mange forskningsprojekter på *Centre for Privacy Studies*, som er et forskningscenter på Det Teologiske Fakultet. Her undersøges forandringer i opfattelser af privathed og det private i den tidlig-moderne periode med afsæt i forskellige fagtraditioner, heriblandt teologi, historie, jura og arkitektur. Kernen i forskningsprogrammet udgøres af i alt 11 historiske casestudier, der er spredt ud over Nord- og Vesteuropa og dækker den tidlig-moderne periode (1500-1800).

Fristaden Altona

En af disse 11 casestudier er Altona i årene fra 1750 til 1800. I dag er Altona reduceret til et kvarter i Hamburg, men i 1700-tallet var det en stor og betydningsfuld handelsby i den dansk-norsk-slesvig-holstenske helstat, der i størrelse kun blev overgået af København og Bergen.

Byen var en fristad, og det betød, at borgerne nød en række særlige friheder,

såsom handelsprivilegier, fritagelse fra visse skatter og afgifter og ikke mindst religionsfrihed. Omkring en femtedel af byens befolkning tilhørte forskellige kristne og jødiske minoriteter, heriblandt mennonitter, katolikker, reformerte samt tre forskellige jødiske menigheder. Derudover var Altona kendt for at huse intellektuelle og religiøse dissidenter, der satte sit præg på byens progressive intellektuelle miljø. Blandt de mest prominente var Johan Conrad Dippel, Johan Bernhard Basedow, Georg Schade og ikke mindst Johann Friedrich Struensee, der var embedslæge i byen indtil 1766.

Byens friheder skal blandt andet ses i lyset af, at de danske konger siden 1600-tallet havde bestræbt sig på at etablere byen som en handelsmæssig konkurrent til Hamburg, hvis byporte lå mindre end to kilometer fra Altonas rådhus. Men kombinationen af mange rejsende og sømænd fra handelsskibene gjorde samtidig Altona berygtet for at rumme utallige værtshuse og bordeller, hvilket blev yderligere forstærket af nærheden til Hamburg, der leverede en jævn strøm af kunder. Den praktiske håndtering af

disse problemstillinger blev i 1754 underlagt byens politimester, da der dette år for første gang oprettedes et professionelt politimesterembede i byen.

I dag forbinder de fleste begrebet politi med ordenshåndhævelse, fartkontrol og opklaring af forbrydelser, men begrebet "politi" havde en meget bredere betydning i den tidlig-moderne periode. Ordet er afledt af det græske ord for by, *polis*, og i tiden efter Reformationen etableredes "god politie"/"Gute Policy" som betegnelse for indre sikkerhed og samfundsmæssig orden. Det var i sagens natur en diffus betegnelse, men hvad det mere konkret indebar i 1700-tallets Altona, kan eksemplificeres med udgangspunkt i et konkret skrift.

Politiets pligter

I 1760 udgav Altonas nyudnævnte politimester, Johann Peter Willebrand, en lille pamflet med titlen *Gedanken von den wesentlichen Pflichten und Beschäftigungen der Policy in Altona* (de efterfølgende citater har jeg oversat fra tysk). Willebrand er en gennemgående figur i vores arbejde med Altona, først og fremmest i kraft af sit embede, men også fordi han tilligemed var akademiker med en intellektuel interesse i politiets teoretiske grundlag. Han var født ind i en købmandsfamilie i Rostock, og i 1742 tog han en juridisk doktorgrad fra Universitetet i Halle. I den forstand repræsenterer han et bindeled mellem teori og praksis.

Idealet om det velordnede urbane liv er et bærende princip i Willebrands pamflet, og et særligt påfaldende træk er hans markante interesse for befolkningens trivsel. Allerede i begyndelsen af teksten pointerer han, at politiets vigtigste opga-

ver var at sikre, at Altonas "indbyggere nyder alle former for lykke" (s. 9). Det lyder jo vældig sympatisk, og samtidig viser det, at Altonas indbyggere ikke kun betragtes som undersåtter, der skal tugtes til lydighed og underkastelse, men også som borgere med individuelle behov.

Lykkelige borgere

Selve den idé, at staten skulle skabe rammerne om borgernes trivsel og lykke, var i og for sig ikke ny i midten af 1700-tallet. Den kan som så meget andet spores tilbage til Aristoteles, der i sit værk om politik fremhævede, at *polis* skulle skabe rammerne om borgernes gode liv. Willebrands bagvedliggende forestillinger om det gode liv og statens rolle adskilte sig imidlertid markant fra antikke forbilleder. Bag Willebrands umiddelbart sympatiske tilkendegivelser om at skabe de optimale rammer for indbyggernes trivsel ligger nemlig en instrumentalisering af befolkningens trivsel og sundhed.

Willebrand havde ikke selv udtænkt det teoretiske grundlag for politiets pligter, men baserede det på en bestemt politisk økonomisk tænkning, der i midten af 1700-tallet opnåede stor udbredelse i Tyskland og Nordeuropa. Kameralisme, som det kaldtes, opstod i og omkring fyrstelige tyske hoffer i 1600-tallet, og en kernetanke var, at en stats rigdom udsprang af den indenrigske produktion. Rationalet var, at en stats indbyggere nærmest var det råstof, der via handel og manufaktur udgjorde statens indtægtsgrundlag, og staten havde af samme grund en naturlig interesse i at have en stor og stadig voksende befolkning. I den forstand var Willebrands begreb om indbyggernes trivsel i sidste ende baseret

på et økonomisk rationale, eller som han med egne ord formulerede det:

“Altonas handelsfolk er denne bys sjæl og liv, og købmændene og fabrikanterne er det fælles bedste ære og krone” (s. 15)

Hvad der var godt for byens handel og økonomiske udvikling, blev derfor side-stillet med det fælles bedste, fordi det var i statens interesse at optimere indtægter, og statens interesser var per definition identisk med alle indbyggernes interesse. I den forstand blev Altona derfor grundlæggende betragtet som en økonomisk enhed, hvor befolkningen udgjorde det råstof, der via handel og manufaktur bidrog til den indenrigske produktion. En stor og voksende befolkning blev af samme grund betragtet som værende i statens interesse.

Befolkningstilvækst og social regulering

Willebrand betragtede det som en hovedopgave for politimesteren at understøtte befolkningstilvæksten, og han fremhævede to måder, hvorpå Altonas indbyggertal kunne forøges. Dels ved at befolkningen fik flere børn, dels ved at gøre det attraktivt for fremmede at slå sig ned i byen. Midlet til at opnå dette mål var massiv regulering af sociale forhold, der var udpenslet i de talrige politiforordninger, som gennem århundreder var blevet udstedt af kongemagten, og som politimesteren var ansvarlig for at håndhæve.

Offentlig regulering af seksualmoral og familieliv blev eksempelvis begrundet med det overordnede økonomiske befolkningsvækstrationale. Willebrand

anså det nemlig for afgørende at sørge for gode forhold for familier og unge mennesker for derigennem at forøge indbyggertallet. Gode forhold indebar minimering af udgifter til bryllup, steder at bo og alle slags børnerelaterede udgifter. Sidstnævnte omfattede oplagte udgifter som skolegang, men også:

“at forældrene ikke afskrækkes fra at få børn på grund af for høje begravelses- og sorgomkostninger for afdøde børn” (s. 13)

I forlængelse af denne noget kyniske betragtning fremhævede Willebrand også, at der skulle drages omsorg for børn født udenfor ægteskab, samtidig med at Altonas mange bordeller og tilsvarende “mordgruber for manddom og familier” (s. 12) skulle bekæmpes med hård hånd. Prostitution og dermed tab i befolkningstilvæksten skulle imidlertid ikke kun bekæmpes med opsyn og bøder. For at komme uvæsenet til livs tilskrev han også religion en central rolle. I forlængelse af Altonas religionsfrihed fremhævede han nemlig, at:

“alle fremmede religioner, bortset fra blasfemikere og religionsspottere og andre ekstreme sekter, [skulle] tolereres med kærlighed og al officiel støtte” (s. 14)

Også her sporer man en vis grad af instrumentalisering af religionen i økonomiens og befolkningstilvækstens tjeneste, da trosretning og teologi teoretisk set var mindre væsentligt for Willebrand, som i stedet lagde vægt på religion som garant for et moralsk og solidt familieliv.

Mellem teoretiske idealer og urbane praksisser

Pamfletten viser, hvor gennemgribende politimesterens pligter og ansvar i teorien var, og at grænserne mellem offentlig myndighed og privatliv var flydende. Imidlertid var der langt mellem teoretiske idealer og praktisk implementering. Etableringen af politimesterembedet i Altona blev i praksis hurtigt en katalysator for konflikter mellem borgere og myndigheder. Disse konflikter har sat sig spor i form af retslige akter, klager og andre kilder, der i dag kan studeres, og som viser, hvordan grænserne mellem indbyggernes privatliv og offentlig myndighed blev defineret og forandret i en konstant forhandling mellem teoretiske idealer og urbane liv og praksisser.

Indtil videre har arbejdet med Altona-casen udmøntet sig i fem delstudier, der betoner vidt forskellige aspekter af politimesterembedets praktiske implementering, såsom håndhævelse af støjregulering af hensyn til indbyggernes hjemlige fred og ro, samt oprettelsen og nedtrapningen af et civilt borgerværn.

I dagligdagen var Altonas religionsfrihed og tolerance heller ikke så gnidningsfri, som Willebrand til tider fremstiller

det. Minoritetskirkerne var koncentreret i kvarteret omkring *Große Freiheit* i byens nordøstlige hjørne, og min kollega Johannes Ljungberg har i sin forskning påpeget, at der jævnligt opstod småkonflikter mellem de forskellige menigheder. Eksempelvis klagede byens reformerte menighed jævnligt over, at jødiske slagtere hængte kød ud foran den reformerte kirke om søndagen. På grund af religionsfriheden var minoritetskirkerne et offentligt anliggende, så politimesteren måtte træde i karakter og håndhæve de forordnede helligdagsbestemmelser.

I et fælles delprojekt, som er baseret på omfattende empiriske studier af embedskorrespondancer og andre administrative kilder på *Landesarchiv Schleswig-Holstein*, har Johannes Ljungberg og jeg blandt andet undersøgt reaktioner på politiets indtrængen i private hjem. Det var politimesteren fuldt bemyndiget til at gøre, og retten til privatliv eksisterede heller ikke som en juridisk defineret ret. Alligevel viser både klagerne og deres efterfølgende behandling, at en begrebsliggørelse af privatlivets fred gradvist tog form som en ret til at blive beskyttet mod politiets indtrængen.